

МОВЛЕННЄВИЙ АКТ «ОБРАЗА» В ЛІНГВІСТИЧНІЙ ЕКСПЕРТИЗИ: ЛЕКСИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ОБРАЗИ

Статтю присвячено вивченню лексичних параметрів мовленнєвого акту «образа» як предмета семантико-текстуальної лінгвістичної експертизи. Розглянуто специфіку лінгвоекспертних досліджень семантико-текстуального характеру.

Визначено поняття «образа» за лексикографічними джерелами та схарактеризовано мовленнєвий акт «образа». Окреслено та проаналізовано основні групи лексики, що вживають в образливих висловлюваннях.

Ключові слова: лінгвістична експертиза, семантико-текстуальна експертиза, образа, образливе висловлювання, юрислінгвістика

Актуальність теми дослідження. Методологія лінгвістичної експертизи, яка, з одного боку, пов'язана із загальною теорією юридичної лінгвістики, а з другого – з судовою лінгвістикою як однією з прикладних наук, викликає дискусії в середовищі фахівців й експертів-філологів. «Аналіз судової практики у цивільному та господарському процесах свідчить, що поміж фактів як об'єктів судового дослідження можливі юридичні факти, для визначення яких необхідні спеціальні знання, тобто виникають питання, для розв'язання яких недостатньо професійних правничих знань судді й осіб, які є учасниками справи. В таких випадках цивільним і господарським процесуальним законодавством передбачено залучення до участі у справі експерта, спеціаліста, перекладача, педагога чи іншого фахівця, який має спеціальні знання» [6, с. 218–219].

Проблемі лінгвістичних експертиз присвячено дослідження Л. Ажнюк, Т. Будко, Х. Гайдис, Н. Дідушок, Ю. Заїки, Л. Компанцевої, Н. Кондратенко, Ю. Прадіда, Д. Сизонова, Л. Свиридової, Л. Фраймович, Л. Шевченко, Г. Яроцької та ін. У спеціальній літературі лінгвістичну експертизу іноді ототожнюють з авторознавчою (О. Зайцев, Л. Свиридова), вважають окремим дослідженням (С. Вул, Л. Кузниченко, О. Довженко, Т. Литвин) або зараховують до неї авторознавчу експертизу [2, с. 67].

У сучасному світі мовлення, письмові тексти стають доказами певної інформації. Зросла кількість звернень до суду з приводу висловлених образ, зневаги. Г. Яроцька зазначає: «Згідно з українським законодавством громадянин або юридична особа мають право вимагати через суд спростування недостовірної інформації, яка принижує честь, гідність чи ділову репутацію або завдає шкоди інтересам» [11, с.194]. З огляду на це у процесі аналізу мовної діяльності у представлених текстах з часописів, офіційних і особистих листів, висловлюваннях з блогів і дописів в Інтернеті експерти-лінгвісти

стикаються з цілим рядом проблем у встановленні в лексико-семантичних одиницях образливого компонента.

Мета нашої статті – визначити підходи до здійснення лінгвістичної експертизи текстів з лексико-семантичними компонентами образливого характеру.

Об’єкт дослідження – тексти з висловлюваннями образливого характеру, **предмет** – лексико-семантичні компоненти образливого характеру в лінгвістичній експертизі.

Фактичним матеріалом є понад 100 прикладів з експертної практики, що містять висловлювання образи, зібрані з інтернет-джерел (зокрема із соцмережі Фейсбук, коментарі до постів в групі «Україна»). Оскільки у наш час мережа Інтернет як комунікативне середовище, що надає доступ до різноманітних інформаційних ресурсів, швидко змінюється, виникає потреба у дослідженні віртуального дискурсу образливого характеру.

Було поставлено таке **завдання**: здійснити аналіз специфіки лінгвістичної експертизи тексту; дослідити поняття образи; проаналізувати об’єкт, предмет, принципи лінгвістичної експертизи на матеріалі висловлювань образливого характеру.

Сучасні теорія і методологія лінгвістичної експертизи, з одного боку, пов’язана із загальною теорією юридичної експертизи, а з іншого – з юрислінгвістикою як однією з прикладних наук, що сьогодні швидко розвивається, а окремі її аспекти викликають дискусії в середовищі фахівців та експертів-філологів. Л. Ажнюк наголошує: «Одним із головних теоретичних завдань юрислінгвістики є виявлення системи кореляцій між лінгвістичним дискурсом і дискурсом права, яка б дозволила створити надійне підґрунтя для лінгвістичного аналізу, прогнозування й розв’язання мовно-правових конфліктів, що виникають на перетині мовних і правових відносин у суспільстві» [1, с. 47–48]. В Україні праця Л. Ароцкера і В. Войнова започаткувала пошуки наукових засад лінгвістичної (авторознавчої) експертизи [3]. Судове авторознавство, на думку Л. Свиридової, «розглядається як галузь криміналістики і наукових знань про закономірності мовної поведінки людини, методи дослідження її писемного мовлення з метою встановлення фактичних даних про особу автора – особу, яка самостійно склала текст документа, – і умови складання тексту» [7, с. 121].

Одним із видів судової експертизи є судова лінгвістична експертиза, що застосовується у судовій практиці порівняно недавно. К. Бриньов зазначає: «Судова лінгвістична експертиза – перевірка істинності / хибності (категоричні висновки), можливості / неможливості (модальні позитивні та негативні висновки) висловлювань про предмет дослідження, які впливають з питань, поставлених перед експертом» [5, с. 47]. Л. Ажнюк дає таке визначення: лінгвістична експертиза – це «спеціалізоване мовознавче дослідження текстових матеріалів, інших мовних об’єктів, а також невербальних засобів

комунікації, які в поєднанні з вербальними генерують смисли у повідомленні» [1, с. 3]. Отже, судовою лінгвістичною експертизою вважаємо лінгвістичне дослідження, яке здійснюється експертом-філологом у вигляді письмового висновку до розв'язання питань, що належать до галузі мовознавства.

До завдань лінгвістичної експертизи належить визначення образливих висловлювань, що потребує з'ясування мовних параметрів образи як мовленнєвого акту. Часто образливі висловлювання поширюються разом з інформацією, яка є недостовірною, або ж власне недостовірна інформація вважається позивачем образливою. В таких випадках належним способом захисту порушеного права вбачається спростування недостовірної інформації (право на відповідь). На вирішення експерта можуть бути поставлені не лише питання про те, чи є висловлювання фактичним твердженням або оціночним судженням і чи міститься у висловлюванні інформація негативного характеру щодо певної особи, однак і питання про те, чи містяться в тексті висловлювання образливого характеру щодо певної особи або чи виражено в брутальній, принизливій або непристойній формі висловлювання щодо певної особи.

Образа надає негативну оцінку особистості людини, її фізичним або внутрішнім якостям, її поведінці у формі, яка суперечить унормованим правилам поведінки та загальноприйнятим у суспільстві нормам моралі. Однак для встановлення, чи є те або інше висловлювання образливим, необхідно враховувати характер використаних у ньому мовностилістичних засобів, тобто це питання може вирішити тільки фахівець-філолог, який має спеціальні знання в галузі мовознавства.

Звернемося до тлумачення поняття «образа» в тлумачних словниках. В академічному словнику української мови наявне наступне тлумачення слова «**образа**»: «1. Зневажливе висловлювання, негарний вчинок і т. ін., що спрямовані проти кого-небудь і викликають у нього почуття гіркоти, душевного болю. *Не давати (не дати) в образу кого* – заступатися за кого-небудь; не допускати кривди над ким-небудь. *Не даватись (не датись) в образу кому* – не дозволяти ображати себе, не допускати кривди над собою. 2. Почуття гіркоти, досади, викликане в кого-небудь чийсь зневажливим словом, негарним вчинком і т. ін.» [9, т. 5, с. 561].

У процесі аналізу мовної діяльності у представлених текстах з часописів, офіційних і особистих листів, висловлюваннях з блогів і дописів в Інтернеті експерти-лінгвісти стикаються з комплексом проблем у встановленні в лексико-семантичних одиницях образливого компонента. Практично в кожній мові існують аналоги слів, які можуть вважатися обценними, при цьому майже всі слова мають своє лексичне значення, а нецензурного відтінку вони можуть набувати лише у певних обставинах. Семантико-

текстуальна (лінгвістична) експертиза «встановлює факт приниження честі, гідності та надання інформації негативного характеру, визначає наявність образливої форми такої інформації. Здійснюючи це дослідження, експерт проводить і детальний лінгвістичний аналіз тексту (або аудіо- чи відеозапису) для встановлення, чи є висловлювання, що містяться у досліджуваному тексті, оціночними судженнями чи фактичними твердженнями. Об'єктом вивчення психолого-лінгвістичної експертизи також є мовлення, але саме як прояв психічної активності особи» [8, с. 5].

Аналізуючи мовленнєвий акт образи, С. Форманова доходить висновку, що образу й інвективу слід визначати як синоніми. На думку дослідниці, акт образи «однією людиною іншої виконує складну комунікативну функцію. Як один з основних механізмів людського спілкування він частково є залишком захисної реакції та погрози у тваринному світі. Через це в одних випадках виражається гнів, роздратування, а в інших – це просто бажання поставити адресата в незручне становище, спонукати когось до дії або ж припинити ці дії, покласти край чийсь поведінці; під образою розуміємо мовленнєвий акт, в основі якого лежить мовленнєва агресія і який має на меті здійснити приниження соціального статусу адресата шляхом використання прийомів комунікативного тиску (суперечка, загроза, шантаж, хамство, зневага, недовіра тощо). Образа – це приниження честі і гідності адресата, висловлене у формі інвективи» [10, с. 100–101].

Ми розглядаємо образу (синоніми – інвектива, лайка) як емоційний стан, що переживається як несправедливість у ситуаціях об'єктивного порушення загальноприйнятих правових, моральних норм у суспільстві і суб'єктивної оцінки поведінки іншої людини та не відповідає очікуванням певної особи й виражається як в жорсткій інвективі – лайливому, гострому виступі, гнівному звинуваченні у формі образливих висловлювань, обценної лексики і фразеології, так і в слабо інвективних словах (типу *гнида*, *дурак*) і фразеологізмах. На думку дослідників, образа – це «дія, за допомогою якої той, хто ображає, намагається підвищитися над тим, кого він ображає. Образа є продукуванням комунікативної спрямованості і має ознаки емотивно-оцінних та імперативних форм. Образа взаємопов'язана із семантико-прагматичним рівнем мовної свідомості, що визначається комплексним характером структури висловлення, породжує конфліктність комунікативної ситуації, що визначено її інтенціональним змістом, семантико-прагматичною специфікою та засобами репрезентації» [4, с. 153].

Мовний акт образи являє собою певну структуру та містить, на думку К. Бриньова, такі елементи: 1) учасники – інвектор та інвектум (контактний різновид) і факультативно спостерігач (дистантний різновид); 2) ілокутивна мета висловлювання інвектор намагається нанести психічну образу інвектуму; 3) умови успішності інвективного

акту: інвектор знає, що може завдати образу і хоче, щоб про це знав інвектум; 4) інвективне висловлювання, образа, лайка [5, с. 132–133]. Під час ображання вплив здійснюється за допомогою п'яти способів: 1) через представлення інтересів носія вищого соціального статусу (порада); 2) через маскування (невиправдане покладення) повноважень носія пріоритетного соціального статусу (хамство); 3) завдяки засобам аргументації (шантаж); 4) шляхом фізичного і психічного насилля (погроза); 5) відмовою від представлення належної уваги чи піклування, на які розраховувала особа, або навіть байдужим до нього ставленням (недовіра) [8, с. 8–9]. Образа, як правило, супроводжується і висловлюється застосуванням стилістично маркованих одиниць з вульгарною конотацією, що реалізує наміри мовця образити адресата.

Розглянемо групи лексики, що використовується в мовленнєвих актах «образа» в соціальних мережах.

1. Слова, що позначають протиправну соціальну діяльність як компонент висловлювань образливого характеру

До них належать, наприклад, *сепаратист* / *сепар* «прихильник сепаратизму» [9, т. 9 с. 126], *паскуда* «1. лайл. Погана, мерзенна, підступна людина» [9, т. 6, с. 86], *шахрай* «хитра, спритна й нечесна в своїх учинках людина» [9, т. 11, с. 423], *мародер* «вояк, що грабує вбитих та поранених після бою або мирне населення під час війни» [9, т. 4, с. 632], *брехун* «розм. Людина, яка завжди говорить неправду» [9, т. 1 с. 233], *олігарх* «1. Член олігархічного уряду. 2. Особа, що належить до правлячої групи експлуататорської меншості» [9, т. 5, с. 689] та ін., наприклад:

– *СБУ та поліція втекли – зрадники, Колихаєв залишився виконувати свої обов'язки – теж зрадник.*

– *Хлопці в окопах вареники ліплять, а ця паскуда... І такого бидла у нас дуже багато.*

– *Корупціонер і воєнний злочинець – ось хто очолює армію, проти якої ми воюємо.*

– *Мародер і брехун! Гриценко потужно «вмазав» – Порошенко в ауті, жорсткі слова. Вивів в олігархи – Медведчук не чекав.*

2. Слова із загально негативною оцінною семантикою як компонент висловлювань образливого характеру

До мовних одиниць з негативною семантикою належать зокрема: *паскудник* / *паскуда* вульг. Той, хто робить погані, мерзенні, гидкі вчинки. [9, т. 6, с. 87], *мерзота*, *мразота* «2. Про підлу, негідну людину та її поведінку, вчинки, дії; // Уживається як лайливе слово [9, т. 4, с. 677], *потвора перен.* Про люту, жорстоку і т. ін. людину, що втратила кращі моральні якості; недолюдок» [9, т. 7, с. 399], *ідіот* лайл. Дурень, недоумкувата людина» [9, т. 4, с. 12]. Наприклад:

- Хлопці в окопах вареники ліплять, а ця **паскуда**... І такого бидла у нас дуже багато.
- **Мерзота**, слів немає. Хліб не такий, гуманітарка не така, то йди, **паскуда**, купуй!!!
- **Мразі**, мають сидіти довго, дуже довго. Вчора три **відморозки** серед білого дня в Києві вбили Олексія Щербину.
- Чомусь пригадався корисний **ідіом** (?) мер Генічеська, який писав листи пуглеру і над ним всі сміялися.

Як не крути. Вся клята «опозиція» проти нас з вами дружить. Не дайте себе ще і цього разу цим «**покидькам**» обдурити.

3. Зоометафори з назвами тварин, птахів, риб, плазунів або комах і частин їхнього тіла як компонент висловлювань образливого характеру

Використання зоонімів у текстах-образах пояснюється глибиною пізнання сутності відповідних тварин, виділенням у них комунікативно-релевантних ознак. Рівень пізнання тварин встановлює їхня близькість до людей. Комунікативна релевантність характерних ознак тварин вказує на можливості суб'єктивного приписування певних ознак тваринам. Інвективи-зооніми мають семантику образи, якщо їх вжито в певному контексті: *тварина (тварюка)* «лайл. Груба, підла людина», *бидло* «лайл. Скотина, хам», *свиня перен., лайл.* Неохайна людина / Непорядна, нечемна, невдячна людина» [9, т. 10, с. 45; т. 1, с. 165; т. 9, с. 72]. Зооніми охоплюють назви тварин, відомі своїми негативними ознаками, наприклад, назви домашніх тварин: *теля* «перен., розм., зневажл. Про молоду, недосвідчену або неспритну людину» [9, т. 10, с. 65; т. 1, с. 165; т. 9, с. 72]. Наприклад:

- Ось такий персонаж зараз десь на вашій землі. Має намір якось звалити за кордон. Ця **криса** збирала гроші на Одещині як волонтер, але таскала собі. На нього мали відкрити кримінальне провадження, але воно звалило.
- Кремлівська нечисть (за пособництва одного **вусатого таргана**) цілить по інфраструктурних об'єктах, намагаючись позбавити електро-, тепло- та водопостачання дитячі садочки, школи, лікарні, житловий фонд.
- Доброго дня вам. Серед нас є, чесно кажучи, **свиня**, яка продає оригінальні запчастини, хоча там оригіналом навіть не пахне, бере завдатки, а коли приїхала до мене пластмаса, просто гавно. Виконання також, на звороті, де напис **VOLVO**.
- Прітула як **мавна**, все повторює.
- Арестович – то хитра, розумна і улеслива **змійюка**. Зараз він гарно каже ніби правильні речі, але більшість людей впадає у гіпноз і починає беззастережно сприймати те, що він промовляє у «25 кадрі».

4. Неологізми як компонент висловлювань образливого характеру

Неологізми, як відомо, це слова, які позначають нові реалії, характеризуються семантичною новизною, існують у певний момент часу в системі української мови, наприклад: *сепари, сепар* – скорочення від «сепаратист»; *мобики* – військ. жарг., нещодавно мобілізований, не підготовлений до бойових дій військовий; *чмобик* – військ. жарг., нещодавно частково мобілізований, не підготовлений до бойових дій військовий. Наприклад:

– *Читаю хвалебні оди з приводу закладки хлібозаводу компанії «Кулиничі» в Оброшино – і чогось не розумію. А то нічого, що папик цього харківського бізнесу – кінчений регіонал, ватник і сепар?*

– *«Наша операція повністю провалилася!» – верховний сепар Гіркін відкрито висловив незручну правду ... Оце прорвало!*

– *А на передку, на чужій землі, так же тупо ці чмобіки стріляли в людей, які не зробили ні їхній країні, ні їм особисто взагалі нічого – ні поганого, ні гарного.*

5. Слова з додатковою образливою семантикою як компонент висловлювань образливого характеру

Ці номінативні одиниці завдають образу, виражають або містять у собі образу, натякають на нетрадиційну орієнтацію, висловлені в грубій непристойній формі: пор. *півень* – жарг. «пасивний гомосексуаліст», *квартильська дівчинка* – евфем. «повія»; *гомік, голубий* – жарг. «гомосексуаліст», *підстилка* – зневажл. «Хвойда, шльондра», *лярва* – крим., згруб. 1. Злодійка, яка видала спільників. 2. жарг. Повія; жінка легкої поведінки». Наприклад:

– *Колеги з НБРУ вирішили оприлюднити аудіо з погрозами нардепа Ляшка на мою адресу. Ніколи не думав, що Ляшко такий матюкливий. Мабуть, цей гомік на зоні навчився лаятися та погрожувати?*

– *Добровольець П.С.: Ярош – не Чоловік! Він зрадив своїх хлопців на фронті. Це дешева лярва з панелі Рошену.*

6. Порівняння з особами або організаціями, що викликають негативні емоції та асоціації як компоненти висловлювань образливого характеру

Порівняння як слово або вислів, у якому називається особа, предмет або явище, з якими порівнюється хто-, що-небудь; широко застосовуються у мовленні: *фашист* «Прибічник, прихильник фашизму; член фашистської організації» [9, т. 10, с. 571]. Наприклад:

– *Моє місто Гуляйполе. Ось що несе людям російський фашист.*

– *«Фашист! У відставку!»: у партії Медведчука істерика, бо Гончарук сховався на концерт «Сокири Перуна».*

В процесі дослідження образливих висловлювань експерти встановлюють етимологію слів і словосполучень для того, щоб з'ясувати, чи містить текст негативну інформацію про

особу. Якщо так, то у якій формі (твердження або оцінного судження) подано у тексті цю інформацію, чи вона висловлена в брутальній, принизливій чи непристойній лайливій формі і є образливою для особи або осіб. Мова, якою написані проаналізовані інтернет-тексти, не відповідає нормам і вимогам сучасної української літературної мови. Характеристики осіб або конкретних адресатів скеровані на недостовірну інформацію, у них вжито обценні, емоційно-забарвлені вирази, сленгізми, жаргонізми, що вказує на прагнення образити та може свідчити про недобросовісне подання інформації.

Висновки й перспективи дослідження. Мовленнєвий акт «образа» представлений на лексичному рівні такими групами: нецензурні слова і вирази (обценна лексика); слова та вирази, що позначають протиправну соціальну діяльність; слова із загально негативною оцінною семантикою; зоометафори з назвами тварин, птахів, риб, плазунів або комах; неологізми; слова з додатковою образливою семантикою; порівняння з особами чи організаціями, що викликають негативні емоції та асоціації.

Для встановлення того, чи є те або інше висловлювання образливим, враховано характер використаних у ньому мовно-стилістичних засобів. У процесі лінгвістичної експертизи проаналізовано лексико-семантичний склад та ознаки образливих лінгвістичних одиниць.

Список використаної літератури

1. Ажнюк Л. В. Лінгвістична експертиза: статус і методологічні презумпції. *Мовознавство*, 2012. № 3. С. 47–64.
2. Ажнюк Л. В. Типологія об'єктів лінгвістичної експертизи і методика їх дослідження. *Мовознавство*, 2016. № 3. С. 3–18.
3. Ароцкер Л. Е., Войнов В. К. Об использовании лингвистической статистики для установления автора анонимного текста. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Киев: РИО МООП УССР, 1966. Вып. 3. С. 141–151.
4. Богословська М. О. Деякі аспекти судово-лінгвістичної експертизи. *Вісник Академії адвокатури України*, 2009. 1(14). С. 152–158.
5. Бринев К. И. Теоретическая лингвистика и судебная лингвистическая экспертиза: Барнаул: АлтГПА, 2009. 252 с.
6. Кримінальний кодекс України: Кодекс від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
7. Свиридова Л. В. Лінгвістична експертиза мовлення на сучасному етапі її розвитку. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*, 2018. № 2. С. 120–125.

8. Свиридова Л. В., Фраймович Л. В., Дідушок Н. Я. Методика лінгвістичних досліджень висловлювань образливого характеру у писемному мовленні. Харків: ХНДІСЕ, 2016. 16 с.
9. Словник української мови : [в 11 т.] / [АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні] ; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. Київ : Наук. думка, 1970–1980.
10. Форманова С. В. Інвективи в українській мові: дис. д-ра філол. наук. Одеса, 2013. 450 с.
11. Яроцька Г. С. Методологічні аспекти лінгвістичної експертизи у справах про захист честі, гідності та ділової репутації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Філологія, 2019. № 38, Т. 3. С. 193–197.

Валерія Кучмій

ЗАВДАННЯ ЩОДО ВИВЧЕННЯ ФОНЕТИКИ І ЛЕКСИКИ НА ОНЛАЙН ЗАНЯТТЯХ З ІНОЗЕМНИХ МОВ

***Анотація.** У статті описано результати дидактичного аналізу практичних завдань, які викладачі іноземних мов оцінюють як ефективні у сучасних практичних онлайн-заняттях з вивчення фонетичного, графічного та лексичного аспектів іноземних мов викладання.*

***Ключові слова:** графіка, фонетика, лексика, методика викладання, іноземна мова*

Актуальність теми цієї статті зумовлена тим, що в умовах пандемії та військових дій на території України дистанційне навчання витісняє очний формат викладання. Це спричинило потребу в пошуку та застосуванні нових способів проведення занять та ефективних прийомів вивчення певних аспектів і одиниць мови [5; 6]. І якщо для вивчення граматичного матеріалу потрібно, перш за все, вивчити таблиці словоформ, а потім уже закріплювати їх у практиці, то для вивчення артикуляції звуків, інтонації, акцентних типів слів, написання літер із самого початку навчання іноземної мови необхідно використовувати прийоми практичного освоєння, засвоєння та закріплення.

Завданням **фонетичного курсу** є вироблення слухо-вимовних навичок. Саме з цього курсу розпочинають знайомити учня з іноземною мовою. У процесі навчання фонетики потрібно використовувати вправи, що дають позитивний ефект, бо від оволодіння цим курсом багато в чому залежить подальший успіх в аудіюванні та говорінні. Під час формування навичок вимови авторитетні методисти виокремлюють такі стадії: